

Μνήμων

Τόμ. 9 (1984)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΑΛΕΞ. ΚΙΤΡΟΦ: 'Η ελληνική παροικία στην Αίγυπτο και ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος ● Η. FLEISCHER — ΑΡ. ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ (έπιμ.): 'Ημερολόγιο Φαίδωνα Μαηδώνη (24.6-10.9. 1944) ● LARS BÆRENTZEN: 'Η λαϊκή υποστήριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής ● Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ: Πολιτικές προοπτικές και δυνατότητες μετά την απελευθέρωση ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: 'Εταιρεία 'Ελληνικής 'Ατμοπλοΐας (1857-1869). 'Υποθέσεις έρευνας και προβληματική ● Γ. ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ: Γάμοι στην 'Ερμούπολη (1845 - 1853). Δημογραφικά φαινόμενα μίας μοντέρνας πόλης του ελληνικού 19ου αιώνα ● Μ. ΧΡ. ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ: «'Ο θάνατος του Δημοσθένους» του Ν.Σ. Πίκκολου και ό Γρηγόριος Παλαιολόγος ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: 'Ο πεζός λόγος. Δύο μαρτυρίες για τό 1945

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1978

ΑΘΗΝΑ 1984

Η ΛΑΪΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΟΥ ΕΑΜ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

LARS BÆRENTZEN

doi: [10.12681/mnimon.266](https://doi.org/10.12681/mnimon.266)

Βιβλιογραφική αναφορά:

BAERENTZEN, L. (1984). Η ΛΑΪΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΟΥ ΕΑΜ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ. *Μνήμων*, 9, 157-173.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.266>

LARS BÆRENTZEN

Η ΛΑΪΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΟΥ ΕΑΜ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Όταν τέλειωσε η κατοχή της Ελλάδας, τον Οκτώβριο του 1944, το Έθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο—ΕΑΜ—ήταν χωρίς αμφιβολία η κυριότερη οργανωμένη πολιτική δύναμη στην Ελλάδα. Παρόλα αυτά η οργάνωση και η λειτουργία του ΕΑΜ δεν έχουν μελετηθεί άρκετά.¹

Σκοπεύω εδώ να μελετήσω μόνον ένα πρόβλημα στην ιστορία του ΕΑΜ, δηλαδή: πόση ήταν η λαϊκή υποστήριξη του ΕΑΜ στους μήνες άμέσως πριν και μετά την απελευθέρωση.

Οι οπαδοί και οι ηγέτες του ΕΑΜ αξίωσαν, σαν δικαίωμά τους, να έχουν σημαντική πολιτική έξουσία στην μεταπολεμική Ελλάδα. Η αξίωσή τους στηρίχθηκε στον ισχυρισμό ότι το ΕΑΜ, τον καιρό της απελευθέρωσης, είχε στο πλευρό του την τεράστια πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Οι αντίπαλοι του ΕΑΜ ισχυρίζονταν, απ' την άλλη μεριά, ότι η δήθεν μεγάλη υποστήριξη δεν ήταν παρά μία εντύπωση δημιουργημένη με τρομοκρατία και ξευπνη προπαγάνδα.

Από την ίδια την φύση του ένα τέτοιο πρόβλημα δεν επιτρέπει μία συγκεκριμένη, θετική απάντηση. Πώς θα ήταν δυνατόν να μετρήσει κανείς την «κοινή γνώμη» σε συνθήκες κατοχής, όταν ένας άνθρωπος που εξέφραζε απρόσεκτα τις πολιτικές του απόψεις εύκολα θα πήγαινε σε φυλακή ή εκτέλεση.

Γι' αυτό το λόγο ο σκοπός της παρούσας μελέτης είναι περιορισμένος: να εκθέσει μερικά στοιχεία (από τα όποια άρκετά είναι γνωστά) και να συζητήσει τη σημασία τους. Κατά την γνώμη μου, τα στοιχεία αυτά δεν θα μας δείξουν εάν το ΕΑΜ είχε ή όχι την πλειοψηφία στον ελληνικό λαό, αλλά μπορούν να φωτίσουν την οργάνωση του ΕΑΜ και την πολιτική κατάσταση της Ελλάδας του 1944.

---

* Επιθυμώ να ευχαριστήσω όσους με βοήθησαν στην εργασία αυτή: τον Λευτέρη Αποστόλου, που πρόσφατα χάσαμε, και τους Μανώλη Γλέζο, Κώστα Δεσποτόπουλο και Γιάννη Σχινά. Φυσικά, όσα εδώ γράφονται εκφράζουν μόνον τις απόψεις του συγγραφέα.

1. Μία σημαντική εξαίρεση είναι: L.S. Stavrianos, "The Greek National Liberation Front (EAM): A Study in Resistance organization and administration", *Journal of Modern History*, XXIV (1952) 42 - 55.

Υπάρχουν τρία είδη πληροφοριών που είναι σημαντικά για το ζήτημα του πόσοι Έλληνες υποστήριξαν το ΕΑΜ το 1944 :

- α. Τα αποτελέσματα των εκλογών που όργάνωσε το ΕΑΜ τον Άπριλη του 1944 για το Έθνικό Συμβούλιο που συνήλθε στις Κορυσχάδες.
- β. Η επίσημη «άπογραφή» των «οργανωμένων μελών» του ΕΑΜ που έγινε με αναφορές από τις έαμικές περιοχές στην Πανελλαδική Σύσκεψη στις 1 και 2 Σεπτέμβρη 1944.
- γ. Οί αναφορές των Ελλήνων και ξένων παρατηρητών (έδω συμπεριλαμβάνονται οί αναφορές των συμμάχων αξιωματικών που δουλειά τους ήταν νά μεταδίδουν πληροφορίες από τήν κατεχόμενη Ελλάδα). Άπό ιστοριογραφική άποψη ή πιό εύκολη πηγή είναι οί αναφορές των ξένων που τώρα βρίσκονται στα στρατιωτικά και διπλωματικά αρχεία τής Άγγλίας, των ΗΠΑ και τής Γερμανίας. Τα περισσότερα, εάν όχι όλα, από τα έγγραφα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου είναι τώρα προσιτά στους ιστορικούς.

Τά ελληνικά έγγραφα άποτελοϋν ένα πιό σοβαρό πρόβλημα. Ούτε τά κρατικά ούτε τά έαμικά είναι προσιτά. Έπιπλέον, ή μεταπολεμική ιστορία τής Ελλάδας δεν έχει δημιουργήσει ευνοϊκές συνθήκες για μιá ιστορική έρευνα του ΕΑΜ. Στόν εμφύλιο πόλεμο και γι' πολλά χρόνια ύστερα τό ελληνικό κράτος ταύτιζε σχεδόν τό ΕΑΜ με τό Κομμουνιστικό Κόμμα. Όποιος ήταν γνωστός έαμίτης καταδιωκόταν, και γι' αυτό τό λόγο φαίνεται ότι πολύ ιστορικό υλικό έχει κρυφτεί και παραμένει μυστικό ενώ ακόμα περισσότερο έχει καταστραφεί.²

Μελετώντας τήν ιστορία του ΕΑΜ από μιá άπόσταση 40 χρόνων ό ιστορικός προσπαθει νά βρει μιá πραγματικότητα κάτω από τήν επιφάνεια. Σήμερα δεν έχουμε ανάγκη νά άποφασίσουμε υπέρ ή κατά του ΕΑΜ — και έτσι ή παρούσα μελέτη, παραδείγματος χάρη, δεν άπασχολείται με τό ζήτημα εάν έπρεπε, ή όχι, ό ελληνικός λαός νά υποστηρίξει τό ΕΑΜ : μελετά πόσοι Έλληνες πραγματικά υποστήριξαν τό ΕΑΜ.

Όμως, με ένα θέμα σαν τό ΕΑΜ ή προσπάθεια του ιστορικού νά γράψει άμερόληπτη ιστορία έγκυμονει όρισμένους κινδύνους : Χρησιμο-

2. Στο βιβλίο του, *Άντίσταση και άντιστασιακός τύπος στη Μεσοημία*, Άθ. 1981, σ. 14, ό Γιάννης Σχινός περιγράφει τις δύσκολες συνθήκες και δίνει ένα συγκεκριμένο παράδειγμα καταστροφής σημαντικού υλικού : *Στη βιβλιοθήκη τής «Λαϊκής Σχολής» στην Καλαμάτα διετηρείτο πλήρης σειρά των έφημερίδων «Έλευθερη Μεσοημία» και «Λαϊκή Νίκη». [...] Τό 1967 μιá έπιτροπή από έναν δπάλληλο τής Νομαρχίας Μεσοημίας, έναν αξιωματικό του στρατού και έναν τής Χωροφυλακής πήγε και κατάγραψε τό επίληψμο κατά τή γνώμη της υλικό τής βιβλιοθήκης. Μετά ένα μήνα έπανήλθε και τό κατάσχεσε. Άνάμεσά του και τις έφημερίδες. Όταν μετά τό 1974 ζητήθηκε ή έπιστροφή τους απάντησαν ότι τό προηγούμενο καθεστώς «τά κατέστρεψε διά πυρός».*

ποιώντας ἀντιλήψεις μεταγενέστερες, καὶ μὲ τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἔχει πληροφορίες πού δὲν τὶς εἶχε κανένας (ἔξω ἀπὸ ἓνα πολὺ στενὸ κύκλο) τὸ 1944, ὁ ἱστορικὸς εὐκολὰ θὰ γράψει γιὰ προβλήματα πού τότε δὲν φαίνονταν σπουδαῖα, οὔτε ἴσως οὐσιώδη. Ἀκόμα χειρότερα: Μιὰ τέτοια ἱστορία μπορεῖ νὰ ξεχάσει ἢ νὰ ὑποτιμῆσει ἄλλους παράγοντες πού —παρόλο πού σήμερα εἶναι δυσκολονόητοι— πραγματικὰ δέσποζαν στὶς πράξεις καὶ στὶς σκέψεις πολὺ περισσότερο ἀπὸ γεγονότα πού τότε ἦταν σχεδὸν ἄγνωστα.

Οἱ τελευταῖοι μῆνες τῆς Κατοχῆς ἦταν μιὰ ἐποχὴ πολέμου, ἐμφύλιου πολέμου, πείνας, βιοπάλης καὶ μίσους. Ἐπίσης, ἦταν περίοδος πού εἶχε ὁ κόσμος ἐλπίδες γιὰ ἓνα καλύτερο μέλλον. Πιστεύω ὅτι γιὰ πάρα πολλοὺς Ἕλληνες —ἄγνοῶ πόσους— τὸ ΕΑΜ ἔδωσε κάποια ἐλπίδα γιὰ τὸ μέλλον. Γιὰ τέτοιους ἀνθρώπους τὰ λόγια πού εἶπε ὁ Γιώργης Σιάντος, ὁ γραμματέας τοῦ ΚΚΕ, θὰ φαίνονταν νὰ εἶναι, κυριολεκτικὰ, ἡ ἀλήθεια: Ὁ Σιάντος εἶπε, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς τρίτης ἐπετείου τοῦ ΕΑΜ τὸ Σεπτέμβρη 1944, ὅτι «τὸ ΕΑΜ ἔσωσε τὴν ψυχὴ τοῦ Ἑθνους καὶ τοῦ ἔδωσε πίστη στὶς δυνάμεις του. [...] Τὸ μεγαλεῖο τοῦ τρίχρονου παλλαϊκοῦ πολέμου δὲν εἶναι κατώτερο ἀπ' τὴν ἐποποιΐα τοῦ 1821».³

Τὸ ΕΑΜ ἦταν φυσικὸ νὰ διεκδικήσει τὴ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ ἐαμικὴ ἡγεσία φυσικὰ δὲν ἀπασχολήθηκε μὲ τὴν ἀκριβὴ σημασία τῆς ἔκφρασης «μέλος». Ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη αὐτὸ θὰ ἦταν ἀδιάφορο. Δὲν εἶναι ὅμως λογικὸ νὰ ἐπαναλαμβάνουν οἱ ἱστορικοὶ τὸν ἰσχυρισμὸ ἢ τοὺς ἀριθμοὺς χωρὶς νὰ ἐξετάζουν τί σημαίνει πλειοψηφία σὲ συνθήκες κατοχῆς καὶ ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ ξέρει κανεὶς σὲ ποιά παράταξη ἀνήκει.

Οἱ ἐκλογὲς γιὰ τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο

Τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1944 τὸ ΕΑΜ ὀργάνωσε ἐκλογὲς σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα μὲ σκοπὸ νὰ ἐκλεχθοῦν οἱ ἀντιπρόσωποι γιὰ ἓνα Ἐθνικὸ Συμβούλιο. Ἦταν ἡ πρώτη εὐκαιρία πού εἶχε ὁ ἐλληνικὸς λαὸς νὰ ἐκφράσει, μέσα στὴν κατοχή, τὶς πολιτικὲς του ἀπόψεις μὲ ψήφους, δηλαδὴ μὲ τρόπο καταμετρητό.

Ἡ προϊστορία τῶν ἐκλογῶν ἔχει ὡς ἐξῆς: Ὅταν τελείωσε ὁ ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ τοῦ ΕΛΑΣ καὶ τοῦ ΕΛΕΣ, ἀρχὲς τοῦ 1944, ἦταν ἀδύνατο σ' αὐτοὺς νὰ φτάσουν σὲ μιὰ ἔνωση, στρατιωτικὴ ἢ πολιτικὴ, τῶν δυνάμεων τῆς ἀντίστασης. Ἡ λεγόμενη «Συμφωνία τῆς Πλάκας» (πού ὑπογράφηκε στὶς 29 Φεβρουαρίου 1944) δὲν ἦταν παρά μιὰ ἀνακωχὴ, πού δὲν ἔλυσε τὶς πολιτικὲς διενέξεις. Δέκα μέρες μετὰ ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τῆς συμφωνίας, τὸ ΕΑΜ ἀνάγγειλε μονομερῶς τὴν ἴδρυση τῆς ΠΕΕΑ (Πολιτικὴ Ἐπιτροπὴ

3. Προκήρυξη γιὰ τὴν 3ῃ ἐπέτειο τοῦ ΕΑΜ. Ἐλευθέρη Ἑλλάδα, 27 Σεπτ. 1944, σὺν: ΚΚΕ, Ἐπίσημα Κείμενα, τ. 5, σ. 263.

Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης). Ἡ ΠΕΕΑ ἔμοιαζε πολὺ μὲ μιὰ κυβέρνησις τῆς Ἐλευθέρης Ἑλλάδας, καὶ ἔτσι ἦταν μιὰ φανερὴ ἀπειλὴ γιὰ τὴν ἐξόριστὴ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις στὸ Κάιρο.

Στὴν ἰδρυτικὴ τῆς πράξι, μὲ ἡμερομηνία 10 Μαρτίου 1944, ἡ ΠΕΕΑ ἀνακοίνωσε ὅτι θὰ συγκαλέσει Ἐθνικὸ Συμβούλιον :

Ἡ Ἐπιτροπὴ, πιστεύοντας πὼς ἡ δύναμις τῆς πηγάζει ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ ἀπὸ τὸ λαὸ ἀντλοῦνται ὅλες οἱ ἐξουσίαι, θὰ συγκαλέσει στὸ πιὸ σύντομον χρονικὸ διάστημα Ἐθνικὸ συμβούλιον, πὸν θὰ ἀποτελεσθεῖ ἀπὸ ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ ἐκλεγόμενους ἐλεύθερα. Ὅλες οἱ ἐνέργειαι τῆς Ἐπιτροπῆς, καθὼς καὶ ἡ ἴδια ἡ σύστασίς τῆς, θὰ τεθοῦν κάτω ἀπὸ τὴν κρίσιν τοῦ Ἐθνικοῦ συμβουλίου πὸν θὰνε καὶ μόνον ἀρμόδιον ν' ἀποφασίσῃ γιὰ τὴν σύνθεσιν καὶ γιὰ τὸν πάρα πέρα τρόπο τῆς λειτουργίας καὶ τῆς δράσεως τῆς⁴.

Ἡ ἡγεσία τῆς ΠΕΕΑ φυσικὰ ἀναγνώριζε τὶς δυσκολίες πὸν θὰ παρουσίαζε ἡ διενέργεια τῶν ἐκλογῶν (ἄχι τόσο στὶς ἐλεύθερες περιοχές, ὅσο στὰ τμήματα τῆς χώρας πὸν βρίσκονται ἀκόμη κάτω ἀπὸ ξενικὴ κατοχὴ), ὅπως ἔγραψε ὁ Γιώργης Σιάντος πὸν ἦταν γραμματέας τῶν ἐσωτερικῶν τῆς ΠΕΕΑ.⁵ Ἀνάθεσαν στὸν Κώστα Δεσποτόπουλο, τὸ νομικὸ σύμβουλον τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου τοῦ ΕΛΑΣ, νὰ συντάξῃ ἓνα σχέδιον ἀποφάσεως γιὰ τὶς ἐκλογάς, σύμφωνα μὲ τὶς πραγματικὰς συνθήκας στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα.⁶

Ὀυσιαστικὰ, ἡ Ἑλλάδα τὸ 1944 ἦταν σὰν δύο χῶρες, καὶ τὸ σχέδιον πὸν δημοσιεύθηκε σὰν «Πράξις 6» τῆς ΠΕΕΑ, μὲ ἡμερομηνία 13 Μαρτίου, ἀναγνώρισε αὐτὴ τὴν κατάστασιν, καθορίζοντας δύο διαφορετικὰς μεθόδους:

Στὶς ἐλεύθερες περιοχὰς ἐκλέγονται μὲ μυστικὴ, καθολικὴ καὶ μὲ ψηφοδέλτιον ψηφοφορία ἀντιπρόσωποι-ἐκλέκτορες ἀπὸ κάθε δῆμον ἢ κοινότητα πὸν συνέρχονται σὲ ἐπαρχιακὴ συνέλευσιν.

Οἱ ἀντιπρόσωποι-ἐκλέκτορες τῆς κάθε ἐπαρχίας ἔπρεπε, μετὰ, νὰ ἐκλέξουν ἓναν ἀντιπρόσωπον, ἀπὸ τοὺς ἴδιους, γιὰ τὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιον. Ἀντιθέτως, στὶς κατεχόμενες περιοχὰς, ἡ ἐκλογὴ γίνεται ἀνάλογα μὲ τὶς δυνατότητες πὸν ὑπάρχουν σὲ κάθε τόπον. Δηλαδὴ, ἐὰν ἡ μυστικὴ ἐκλογὴ μὲ

4. ΠΕΕΑ, *Ἐπίσημα Κείμενα*, (ἀνατύπωση : Ἀθήνα «Μνήμη»), σ.6.

5. ΠΕΕΑ, *Ἐπίσημα Κείμενα*, σ. 9.

6. Σὲ συζήτησιν μὲ τὸν συγγραφέα στὶς 26/2/1981 ὁ κ. Δεσποτόπουλος εἶπε τὰ ἑξῆς : «Ὅταν, στὸ βουνὸ ἀπάνω, μοῦ εἶπαν ὡς νομικὸς νὰ διατυπώσω ἓνα σχέδιον ἀποφάσεως γιὰ τὴν διενέργειαν τῶν ἐκλογῶν, τοὺς λέγω : «Μά, μὲ κοροϊδεύετε — πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ κάνουμε ἐκλογὰς ἐπὶ κατοχὴν ;» Ὅποτε μοῦ ἀπαντᾷ ὁ Μιλτιάδης Πορφυρογένης : «Ἐσὺ νομίζεις ὅτι σὲ φωνάζαμε νὰ κάνεις ἓνα σύνταγμα, ἓνα ἐκλογικὸ νόμον σὰν αὐτὸν πὸν εἶναι συνηθισμένον ; ὄχι, θὰ κάνουμε ἐκλογὰς ἐπαναστατικὰς, σὰν εἴμαστε ἐπὶ κατοχὴν, καὶ θὰ τὶς κάνουμε μὲ ἓνα ἰδιαίτερον τρόπο. Δὲν θὰ φωνάζουμε τοὺς ἐκλογεῖς νὰ ἔλθουν στὶς κάλπας, θὰ πᾶμε ἐμεῖς στὸ γραφεῖο τους, καὶ θὰ τοὺς ποῦμε : αὐτοὶ εἶναι οἱ ἐποψήφιοι τῶν Ἀθηνῶν γιὰ νὰ κάνουμε ἓνα Ἐθνικὸ συμβούλιον. Τοὺς θέλετε ; Σᾶς ἀρέσουν ; ὑπογράφετε . . .».

ψηφοδέλτιο δὲν ἦταν δυνατὴ, τότε ἡ ἐκλογὴ γίνεται ἀπὸ συσκέψεις κατοίκων ἢ ἀντιπροσώπων τους.

Ἀνάμεσα στὶς ἀναφορὲς πού ἔστειλε ὁ Ἀμερικανὸς ἀξιωματικὸς Κώστας Κουβαράς⁷ στὸ Κάιρο ἀπὸ τὴν ἐαυτοκρατούμενη Ἑλλάδα ὑπάρχει μιὰ λεπτομερὴς ἐκθεση γιὰ τὸν τρόπο διεξαγωγῆς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία θεωρῶ σκόπιμο νὰ παραθέσω ἐδῶ ἕνα ἀπόσπασμα σὲ μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά⁸.

1 Ἰουνίου 1944

ΕΚΛΟΓΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΟΥ ΕΑΜ

Τὴν πρώτη μέρα πού ἔφτασε ἡ ἀποστολὴ («Περικλῆς») στὴν Εὐβοία (30 Ἀπριλίου) ἔγιναν ἐκλογὲς στὴν Ἑλλάδα μὲ σκοπὸ νὰ ἐκλεχθεῖ ἕνα «Ἐθνικὸ Συμβούλιο» πὸν θὰ ἔδινε λαϊκὴ ὑποστήριξη στὴν ΠΕΕΑ (Πολιτικὴ Ἐπιτροπὴ Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης) πὸν μόλις εἶχε σχηματισθεῖ.

Τὴν ἡμέρα αὐτὴ ψηφίστηκαν ἐκλέκτορες ἀπὸ τὶς διάφορες κοινότητες (ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν κατοίκων κάθε κοινότητας). Οἱ ἐκλέκτορες αὐτοὶ συνήλθαν ἀργότερα καὶ ἐξέλεξαν τὸν «Ἐθνοσύμβουλο» τῆς κάθε ἐπαρχίας.

Ἡ ψηφοφορία ἦταν μυστικὴ. Ἄντρες καὶ γυναῖκες πάνω ἀπὸ 18 χρονῶν εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ψηφίσουν. Γιὰ νὰ ἔχει κανεὶς — ἄντρας ἢ γυναῖκα — τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλεχθεῖ ἐκλέκτορας, ἔπρεπε νὰ εἶναι 21 χρονῶν ἢ παραπάνω.

Οἱ στρατιῶτες ψήφισαν τοὺς δικούς τους ἐκλέκτορες χωριστά, ἀλλὰ οἱ ἐκλέκτορές τους ψήφισαν μαζί μὲ τοὺς πολιτικούς τὸν «Ἐθνοσύμβουλο» τῆς ἐπαρχίας πὸν ἀνήκαν.

Ὁ γράφων ἦταν ἀτόπιος μάρτυρας τῶν ἐκλογῶν στὴν Εὐβοία καὶ μάζεψε πολλὲς σχετικὲς πληροφορίες σὲ 17 μέρες ταξίδι στὴν ἐλληνικὴ ὑπαιθρο. Οἱ περισσότερες πληροφορίες, ὅμως, προέρχονται ἀπὸ τὴν Εὐβοία, ὅπου ἡ ἀποστολὴ («Περικλῆς») παρέμεινε τὴν ἐβδομάδα ἀμέσως μετὰ τὶς ἐκλογές.

Ὅ,τι εἶδα καὶ ἄκουσα μὲ ἔπεισε πὸς οἱ ἐκλογὲς ἦταν μυστικὲς καὶ πὸς κανένας δὲν προσπάθησε νὰ καταναγκάσει κανένα νὰ ψηφίσει ἕναν ὀρισμένο ὑποψήφιο. Ὁ λαὸς (ἄντρες καὶ γυναῖκες) ἦλθε στὴν ἐκλογικὴ ἐπιτροπὴ, πὸν ἔλεγχε τὰ ὀνόματά τους καὶ τοὺς ἔδινε ἕνα κομμάτι ἄσπρο χαρτὶ στὸ ὁποῖο ἔπρεπε νὰ γράφουν τὸ ὄνομα ἑνὸς ὑποψήφιου ἢ περισσοτέρων (ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐκλεκτῶν πὸν ἔπρεπε νὰ ἐκλέξει ἢ ἐπαρχία). Κανένας, ἐκτός ἀπὸ τὸν ψηφοφόρο, δὲν ἤξερε τὸ ὄνομα πὸν ἔγραψε στὸ χαρτὶ. Ἐὰν ἦταν

7. Ὁ Κώστας Κουβαράς δημοσίευσε τὸ 1976 μιὰ ἐπιλογὴ ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς του, στὰ ἑλληνικά: ΟΣΣ μὲ τὴν Κεντρικὴ τοῦ ΕΑΜ, ἐκδ. «Ἐξάντας». Ἡ πλήρης συλλογὴ βρίσκεται στὸ ἀρχεῖο τῆς CIA.

8. Ἑλληνικὴ μετάφραση ὅλου τοῦ κειμένου βλ. στὴν «Ἐπιστημονικὴ Σκέψη», 3᾽ Σεπτ./Ὀκτ. 1981, σ. 80 - 82.

ἀγράμματος ὁ ψηφοφόρος, μποροῦσε νὰ ρωτήσῃ ὅποιον ἤθελε νὰ γράφει στὸ χαρτὶ τὸ ὄνομα ποὺ θὰ ψήφισε. Ρώτησα πάρα πολλοὺς ἀνθρώπους γιὰ νὰ διαπιστώσω ἐὰν ἔγινε καταναγκασμὸς στὴν ψηφοφορία, καὶ εἶμαι ἐντελῶς ἰκανοποιημένος πὼς δὲν ὑπῆρχε.

Στὴν Ἀθήνα οἱ ἐκλογές ἔγιναν μὲ ἄλλο τρόπο. Ἡ πιὸ λεπτομερὴς περιγραφή ἔχει γίνει ἀπὸ τὸν Βασίλη Μπαρτζιώτα⁹:

Πρῶτα, οἱ ἑαμικὲς ὀργανώσεις διάλεξαν 20 ὑποψηφίους ποὺ τὰ ὀνόματά τους τυπώθηκαν σὲ ψηφοδέλτιο. Τὰ κριτήρια γιὰ τὴν ἐκλογή τῶν ὑποψηφίων δὲν εἶναι γνωστά. Τότε, ὅπως γράφει ὁ Μπαρτζιώτας, σχηματίστηκαν μερικὲς ἑκατοντάδες ἐκλογικὲς ἐπιτροπὲς ποὺ μὲ τὰ ψηφοδέλτια στὰ χέρια τους καὶ μὲ τὴν προστασία τοῦ ΕΛΑΣ τῆς Ἀθήνας, γύριζαν ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι, ἐξηγοῦσαν μὲ λίγα λόγια τὸ σκοπὸ τῶν ἐκλογῶν, ἄφηναν τόσα ψηφοδέλτια, ὅσος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐνήλικων (πάνω ἀπὸ 18 χρόνων) ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ ἔλεγαν ὅτι θὰ γυρίσουν, ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μέρες ἢ τὸ πολὺ ὕστερα ἀπὸ μιὰ βδομάδα, γιὰ νὰ πάρουν τὰ ψηφοδέλτια.

Ἐπειτα, εἰδικὸς σύντροφος τῆς ἐπιτροπῆς ἔδινε ἐξηγήσεις γιὰ τὸν τρόπο ποὺ θὰ διεξαχθεῖ ἡ ψηφοφορία. Ὅτι τοὺς δίνεται μιὰ βδομάδα προθεσμία, γιὰ νὰ σκεφθοῦν. Ὅτι, ἂν συμφωνοῦν, μποροῦν νὰ ἐπιστρέψουν τὸ ψηφοδέλτιο μὲ τὸν αὐθόρτο ἀριθμὸ ποὺ ἔχει, ἂν δὲν συμφωνοῦν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ σχίσουν τὸ ψηφοδέλτιο. Ἄν δὲν συμφωνοῦν μόνο μὲ μερικὰ ὀνόματα, μποροῦν νὰ τὰ σβήσουν καὶ νὰ προσθέσουν ἄλλα.

Δηλαδή, οἱ ψηφοφόροι στὴν Ἀθήνα μποροῦσαν:

- α) νὰ ψηφίσουν ΝΑΙ σὲ ὅλα τὰ ὀνόματα,
- β) νὰ ψηφίσουν ΝΑΙ μόνον σὲ ὀρισμένα ὀνόματα καὶ νὰ προσθέσουν ἄλλα, ἢ
- γ) νὰ ψηφίσουν ΟΧΙ, σχίζοντας τὸ ψηφοδέλτιο.

Ἐκλέχθηκαν 206 ἢ 207 ἔθνοσύμβουλοι. Ἀπ' αὐτοὺς οἱ 22 ἦταν μέλη τῆς Βουλῆς τοῦ 1936.

Παρόλο ποὺ εἶναι λίγα, πιστεύω πὼς τὰ στοιχεῖα ποὺ παρουσίασα ἐδῶ ἐπιτρέπουν μερικὰ συμπεράσματα: Ὁ Κουβαράς ὑπογράμμισε στὴν ἐκθεσὴ του —καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ μὴ τὸ πιστέψουμε— ὅτι σὲ καμμία περίπτωση δὲν διαπίστωσε τὴν χρησιμοποίησι βίας ἢ καταναγκασμοῦ στὴν διεξαγωγή τῶν ἐκλογῶν. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτή, φαίνεται ὅτι ἦταν πράγματι ἐλεύθερες οἱ ἐκλογές. Εἶναι ὅμως σημαντικὸ, ὅτι σὲ πολλὰ μέρη παρουσιάστηκαν μόνον οἱ ὑποψήφιοι ποὺ εἶχε διαλέξει τὸ ΕΑΜ.

Δὲν ξέρουμε πόσοι ἄνθρωποι ψήφισαν: Ὁ ἀριθμὸς «1.800.000» ἀναφέρεται συχνὰ (π.χ. στὸ βιβλίο τοῦ Χατζῆ)¹⁰, ἀλλὰ εἶναι ὁ πιὸ ψηλὸς ὑπολογισμὸς τῆς ἐποχῆς. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐθνοσυνέλευση ὁ Καραγιώργης

9. Ἐθνικὴ Ἀντίσταση καὶ Δεκέμβρης, Ἀθήνα 1979, σ. 229 - 231.

10. Ἡ νικηφόρα Ἐπανάσταση ποὺ χάθηκε, τ. II, Ἀθήνα 1979, σ. 349.

ἔγραψε στὴν Κομμουνιστικὴ Ἐπιθεώρηση ὅτι πάνω ἀπὸ ἐνάμισυ ἑκατομμύριο ἄντρες καὶ γυναῖκες πῆραν μέρος στὴν ἐκλογή¹¹. Πιὸ λεπτομερεῖς πληροφορίες βρίσκονται στὸ λόγο ποῦ ἔβγαλε ὁ Σιάντος, ὡς Γραμματέας τῶν Ἐσωτερικῶν, τὴν ἔβδομη μέρα τῆς ἐθνοσυνέλευσης¹² :

Μὲ τὰ στοιχεῖα ποῦ ἔχουμε συγκεντρώσει, οἱ μειωμένοι ψῆφοι εἶναι 1.025.000. Λείπουν τὰ 4/5 ἀπ' τὰ ἐκλογικὰ στοιχεῖα τῆς Πελοποννήσου, τὰ περισσότερα στοιχεῖα τῆς Μακεδονίας, ἀρκετὰ στοιχεῖα ἀπ' τὴ Θεσσαλία, τὴν Ἀττικοβοιωτία καὶ τὴν Ἡπειρο. Κατὰ τὶς βεβαιώσεις τῶν ἐθνοσυμβούλων τὸ λιγώτερο ψήφισαν 1.500.000 ὡς 1.800.000, χωρὶς νὰ λογαριάζουμε τὴν Κρήτη καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ Θράκη. Πάρτε ὑπ' ὄψην σας ὅτι στὶς κοινοβουλευτικὰς ἐκλογὰς τοῦ 1936 καὶ προηγούμενα ψήφισαν γύρω ἀπὸ τὸ ἑκατομμύριο. Οἱ ἐκλογές μας εἶναι μαχητικὸ δημοψήφισμα ἐθνικῆς ἐνότητας, ἑνασ συναγερωδὸς ἀγώνα, γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση καὶ τὴ λαοκρατία.

Ὁ Σιάντος ἐπίσης ἀνέφερε δύο παραδείγματα μὲ συγκεκριμένους ἀριθμοὺς ψήφων : ἀπὸ τὴ πόλη Σιάτιστα στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ τὰ Φάρσαλα στὴν κατεχόμενη περιοχή.

Ἴσως ψήφισαν 1.800.000 Ἕλληνες. Δὲν τὸ ξέρουμε. Αὐτὸ ποῦ ἔχει σημασία εἶναι ὅτι οἱ ἐκλογές ἦταν «εἰσπρακτικὲς» ἐκλογές. Δὲν ἦταν —καὶ φυσικὰ δὲν μπορούσαν νὰ εἶναι— ἐκλογές ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ ΕΑΜ. Στὶς συνθηκὲς ποῦ ἐπικρατοῦσαν τὸ ΕΑΜ θεωροῦσε κάθε ψῆφο σὰν μιὰ ἔκφραση ὑποστήριξης.

Μπορεῖ νὰ μὴν ὑπῆρχε βία ἢ καταναγκασμὸς στὴ διεξαγωγὴ τῆς ψηφοφορίας, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχάσουμε ὅτι σὲ πολλὰς περιπτώσεις ἢ οὐσιαστικὴ ἐπιλογή τοῦ ψηφοφόρου δὲν ἦταν μεταξὺ ὑποψηφίων, ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ νὰ ψηφίσει ἢ τοῦ νὰ μὴ ψηφίσει, καὶ σ' αὐτὸ δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ὑπάρχει μυστικότητα.

Ἡ διενέργεια ἐκλογῶν σὲ τόσο μεγάλη κλίμακα ἀπέδειξε ὅτι τὸ ΕΑΜ εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ κινητοποιήσῃ καὶ νὰ ἐλέγχει τοὺς Ἕλληνες, ὄχι μόνον στὶς ἐλεύθερες περιοχὲς ἀλλὰ καὶ στὶς κατεχόμενες.

Εἶναι λογικὸ νὰ παραβάσουμε τὶς «εἰσπρακτικὲς» ἐκλογές τοῦ 1944 μὲ τὶς «ἀντι-εαμικὲς» ἐκλογές τοῦ Μαρτίου 1946. Ἡ ἀπόφαση τοῦ ΚΚΕ νὰ μὴν πάρει μέρος στὶς ἐκλογές τοῦ 1946 εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα κάθε ψῆφος νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἔκφραση ὑποστήριξης γιὰ τὴν ἀντι-εαμικὴ παράταξη στὴν Ἑλλάδα. Ὅμως, δὲν πιστεύει κανεὶς εὐκόλα ὅτι οἱ ὄπαδοὶ τῆς ἀριστερᾶς, τὸ 1946, ἀποτελοῦσαν μόνον τὸ 9,3% — ὁ ἐπίσημος ὑπολογισμὸς τῶν ἀπεχόντων. Δύσκολα μπορεῖ ὁ ἱστορικὸς νὰ ἀποφασίσῃ ἐὰν οἱ ἐκλογές τοῦ

11. Κομ. Ἐπ., ἀρ. 26-27, Μάης-Ἰουνῆς 1944 (στὴν ἀνάπτυξη : τόμος II, σ. 791).

12. Στ' Ἀρχαία, Στ' Ἀρχαία, τ. III, 56.

1944 μπορούν με μεγαλύτερη πειστικότητα να διεκδικήσουν το δικαίωμα ότι εξέφραζαν τη γνήσια θέληση του λαού.

Ἡ ἑαμικὴ «ἀπογραφὴ» τοῦ Σεπτεμβρίου 1944

Τὴ μέρα ποὺ ὑπογράφηκε ἡ συμφωνία τῆς Βάρκιζας, 12 Φεβρουαρίου 1945, ὁ Γιώργης Σιάντος δήλωσε σὲ ξένους δημοσιογράφους ὅτι τὸ σύνολο τῶν μελῶν τοῦ ΕΑΜ σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα ἀνέρχεται σὲ 1.500.000.¹³

Ἡ δήλωση τοῦ Σιάντος θέτει δύο ἐρωτήματα : Τί ἀκριβῶς ἐννοοῦσε ὁ Σιάντος μὲ τὴν ἔκφραση «μέλη τοῦ ΕΑΜ» καί, δεύτερον, πῶς κατέληξε στὸ νούμερο 1.500.000 ;

Ἡ μόνη ἐπίσημη προσπάθεια νὰ μετρηθοῦν τὰ μέλη τοῦ ΕΑΜ ἔγινε στὶς ἀρχές Σεπτεμβρίου 1944. Συνήλθε στὴν Εὐρυτανία μιὰ πανελλαδικὴ σύσκεψη τοῦ ΕΑΜ μὲ κύριο στόχο νὰ συζητηθοῦν τὰ προβλήματα τῆς ἀπελευθέρωσης, ποὺ φαινόταν τότε πολὺ κοντινὴ.¹⁴ Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ συγκεντρώθηκαν στοιχεῖα γιὰ τὴν λαϊκὴ δύναμη τοῦ ΕΑΜ. Τὸ βιβλίον *Στ' Ἀρματα, Στ' Ἀρματα* δίνει τὴν ἐξῆς περιγραφή¹⁵ :

Στὶς 1 - 2 Σεπτεμβρίου, συνήλθε στὸ Νεοχώρι - Εὐρυτανίας, Πανελλαδικὴ Σύσκεψη τοῦ Ε.Α.Μ. Στὴ σύσκεψη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κ.Ε. τοῦ Ε.Α.Μ., ποὺ παραβρέθηκε ὁλόκληρη, πῆξαν μέρος ἀντιπρόσωποι ἀπὸ ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς χώρας, ἐκτὸς τῆς Κρήτης. Στὴν πολυμελῆ ἀντιπροσωπεῖα τοῦ λαοῦ τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ Πειραιᾶ, ἐπιφυλάχθηκε θερμὴ ὑποδοχὴ. Ἡ συνολικὴ δύναμη τῶν ὀργανωμένων μελῶν τῶν ἐθνικοαπελευθερωτικῶν ὀργανώσεων (Ε.Α.Μ., Ε.Ε.Α.Μ. - Γ.Σ.Ε.Ε., Ε.Α. καὶ Ε.Π.Ο.Ν.), σύμφωνα μὲ τὰ ἐπίσημα στοιχεῖα, ποὺ δόθηκαν ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους στὴν πανελλαδικὴ αὐτὴ σύσκεψη, ἦταν τὸν Αὐγουστο τοῦ 1944 κατὰ περιοχὲς ἡ ἐξῆς :

Ἀθήνα — Πειραιᾶς	250.000
Πελοπόννησος	300.000
Μακεδονία (Κεντρ. - Δυτ.)	450.000
Θεσσαλία	280.000
Ἡπειρος	70.000
Στερεὰ - Εὐβοία	170.000
Σύνολο	<u>1.520.000</u>

Δὲν συμπεριλαμβάνονται τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὶς ἐξῆς περιοχὲς : Ἀνατολικὴ Μακεδονία, Θράκη, Κρήτη, Κυκλάδες, Μυτιλήνη, Χίος καὶ ἄλλα νησιά, καθὼς καὶ τὴν Ἀττικὴν.

13. ΚΚΕ, *Ἐπίσημα Κείμενα*, τ. V, 352.

14. Ἡ ἀπόφαση τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς ποὺ ψηφίστηκε στὴ σύσκεψη εἶναι δημοσιευμένη στὰ *Ἐπίσημα Κείμενα*, τ. V, 463-66.

15. τ. II, σ. 111.

Ἀκριβῶς τὰ ἴδια νούμερα καὶ τὶς ἴδιες πληροφορίες ἀναφέρει καὶ ὁ πρῶν γραμματέας τοῦ ΕΑΜ, Θανάσης Χατζῆς¹⁶.

Μπορεῖ — ἴσως εἶναι καὶ πιθανόν — νὰ ὑπάρχουν περισσότερα στοιχεῖα γύρω ἀπὸ τὴ σύσκεψη αὐτὴ σὲ κάποιο ἐαμικὸ ἀρχεῖο. Εἶναι ὅμως προφανές ὅτι ὁ Χατζῆς (ποὺ εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ μελετήσῃ τὸ ἀρχεῖο τοῦ ΚΚΕ) ἀναφέρει μόνον ὅ,τι βρῆκε στὸ βιβλίον *Στ' Ἀρματα, Στ' Ἀρματα*.

Ὁ πρῶν γραμματέας τῆς ΚΟΑ Βασίλης Μπαρτζιώτας δίνει κάπως διαφορετικὲς πληροφορίες στὸ βιβλίον του *Ἐθνικὴ Ἀντίσταση καὶ Δὲ κέμβρης*. Δὲν ἀναφέρει τὴν ἐαμικὴ σύσκεψη, ἀλλὰ γράφει πιὸ γενικὰ γιὰ τὴν *δύναμη τοῦ ΕΑΜ στὸ δεύτερο ἐξάμηνο τοῦ 1944*. Ἀρχίζοντας μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι τὰ 1.500.000 μέλη, γιὰ τὰ ὁποῖα μιλοῦσε ὁ Σιάντος, ἀποτελοῦν μίαν ὑποτίμηση, συνεχίζει :

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχω καὶ μὲ βάση τὶς ὀργανώσεις Ἀθήνας - Πειραιᾶ, τῆς Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας-Θράκης τοῦ ΚΚΕ, ὅπου δούλεψα κατὰ διάφορους καιροὺς κομματικά, καὶ προσωπικά τὰ ἔλεγα, βγαίνει ὁ παρακάτω πίνακας γιὰ τὴν δύναμη τοῦ ΕΑΜ στὸ δεύτερο ἐξάμηνο τοῦ 1944 :

1.— Ἀθήνα - Πειραιᾶς (περίχωρα Ἀττικῆς)	550.000
2.— Στερεὰ Ἑλλάδα	180.000
3.— Θεσσαλία	240.000
4.— Μακεδονία (Θεσ/νική, Κ. καὶ Δ. Μακεδονία)	450.000
5.— Ἀν. Μακεδονία — Θράκη	200.000
6.— Πελοπόννησος	250.000
8.— Κρήτη καὶ ἄλλα νησιὰ Αἰγαίου	150.000
Σύνολο	2.020.000

Ὁ Μπαρτζιώτας παραπέμπει σὲ δύο πηγές γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὰ στοιχεῖα ποὺ δίνει : Σὲ μία ἐκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς Περιοχῆς Μακεδονίας τοῦ ΕΑΜ μὲ ἡμερομηνία 10 Αὐγούστου 1944, στὴν ὁποία γράφτηκε ὅτι *στὶς ἀρχές τοῦ 1944 τὰ ὀργανωμένα μέλη τοῦ ΕΑΜ στὴν Κεντρικὴ καὶ Ἀντικὴ Μακεδονία ἀνεβαίνουν στὶς 450.000*¹⁷ καὶ στὸ βιβλίον τοῦ Λάζαρου Ἀρσενίου, *Ἡ Θεσσαλία στὴν Ἀντίσταση*, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τὸν Ἰούλιον 1944 τὰ μέλη τοῦ ΕΑΜ στὴν Θεσσαλία ἦταν 242.869.¹⁸

16. *Ἡ Νικηφόρα Ἐπανάσταση ποὺ χάθηκε*, τ. II, σ. 517.

17. Μπαρτζιώτας, σ. 159. Γράφει ὅτι ἡ ἐκθεση ὑπάρχει στὸ ἀρχεῖο τοῦ ΕΑΜ. Ἐχει δημοσιευθεῖ στὸ ΚΚΕ, *Ἐπίσημα Κείμενα*, V, 428-58. Ἡ φράση ποὺ ἀναφέρεται βρίσκεται στὴ σελίδα 446.

18. Ὁ Ἀρσενίου (τόμος II, σ. 280) στὸ βιβλίον του ἀναφέρει πολλὲς καὶ λεπτομερεῖς πληροφορίες. Σὰν πηγὴ ἀναφέρει μόνον τὴν «εἰσήγηση τοῦ Καραγιώργη, τὸ Μάϊο τοῦ 1944».

Ἐάν παραβάλουμε τις πληροφορίες τοῦ Μπαρτζιώτα με τὰ στοιχεία ποὺ δόθηκαν στὴ πανελλαδικὴ σύσκεψη τοῦ ΕΑΜ πρὸς κτύπον οἱ ἐξῆς διαφορὲς :

Στ' ἄρματα, Στ' ἄρματα Μπαρτζιώτας (= Χατζῆς)			
Σύνολο:	1.520.000	2.020.000	
περιοχές :		(σὺν Ἀττικῆ :)	διαφορὰ :
Ἀθήνα - Πειραιᾶς	250.000	550.000	+ 300.000
Πελοπόννησος	300.000	250.000	% 50.000
Μακεδονία (Κεντ.- Δυτ.)	450.000	450.000	—
Θεσσαλία	280.000	240.000	% 40.000
Ἡπειρος	70.000	—	% 70.000
Στερεὰ - Εὐβοία	170.000	180.000	+ 10.000
Ἀν. Μακεδονία - Θράκη	—	200.000	+ 200.000
Κρήτη καὶ ἄλλα νησιά Αἰγαίου	—	150.000	+ 150.000

Τὸ σύνολο, δηλαδή, ποὺ δίνει ὁ Μπαρτζιώτας εἶναι ἀκριβῶς 500.000 πὺθ μέγαλο ἀπὸ τὸ ἄλλο. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ ὑπάρχει κυρίως ἐπειδὴ ὁ Μπαρτζιώτας συμπεριλαμβάνει τις περιοχές ποὺ λείπουν στὸν ἄλλο πίνακα. Μία ἄλλη σπουδαιότερη διαφορὰ εἶναι ὅτι ὁ Μπαρτζιώτας ἰσχυρίζεται πὺς τὰ μέλη τῆς ΕΠΟΝ δὲν συμπεριλαμβάνονται στὸ σύνολο, ἐνῶ τὸ ἄλλο βιβλίο γράφει τὸ ἀντίθετο.

Πὺς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτιμήσουμε τοὺς ἀριθμοὺς αὐτοὺς ; Ἦταν λ.χ. ἡ δὲν ἦταν τὰ μέλη τῆς ΕΠΟΝ μέσα στὸ σύνολο τῶν 1.520.000 ; Γιατὶ ὑπάρχει διαφορὰ 50.000 γιὰ τὴν Πελοπόννησο ;

Γιὰ νὰ ἐπιχειρήσουμε ἔστω καὶ μία πρόχειρη ἐκτίμηση, εἶναι ἀνάγκη νὰ μελετηθεῖ πρῶτα ἡ ὀργάνωση καὶ μετὰ ἡ ἐξέλιξη τοῦ ΕΑΜ.

Ἡ ὀργάνωση τοῦ ΕΑΜ

Τὸ ΕΑΜ ἦταν συνασπισμὸς κομμάτων καὶ ὀργανώσεων. Τὰ κόμματα καὶ οἱ ὀργανώσεις ἦταν ἰσότιμα, δηλαδή κάθε κόμμα καὶ κάθε ὀργάνωση εἶχε ἀπὸ ἓνα ἀντιπρόσωπο στὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ΕΑΜ ποὺ ἦταν ἡ ἀνωτάτη ἀρχή.

Δὲν θὰ ἦταν δύσκολο, θεωρητικὰ, μετὰ βάση αὐτὴ τὴν ὀργάνωση νὰ ὀρίσουμε τὴν ἔννοια τῆς ἔκφρασης «μέλος» τοῦ ΕΑΜ : Μέλος ἦταν ὅποιος
α. ἦταν μέλος ἑνὸς κόμματος ἀπ' αὐτὰ ποὺ συνεργάστηκαν στὸ ΕΑΜ, ἢ
β. ἦταν μέλος μιᾶς ἐαμικῆς ὀργάνωσης, ἢ
γ. ἦταν καὶ τὰ δύο.

Στὴν πραγματικότητα ὅμως τὸ θέμα δὲν ἦταν τόσο ἀπλό, γιατί στὸ ΕΑΜ ἔγιναν δεκτοὶ ὄχι μόνον ἄτομα ποὺ ἀνῆκαν σὲ ὀργανώσεις ἢ κόμματα, ἀλλὰ καὶ ἄτομα ὡς ἄτομα,¹⁹ καὶ φαίνεται ὅτι στὶς ἐλεύθερες περιοχές, τουλάχιστον, ὁ ὀρισμὸς τοῦ «μέλους» ἦταν πολὺ ἐλαστικός²⁰.

Ἡ βασικὴ ὀργανωτικὴ ὁμάδα τοῦ ΕΑΜ ἦταν ἡ συνοικιακὴ ὁμάδα (στὶς πόλεις) καὶ ἡ ὁμάδα τοῦ χωριοῦ. Πάνω ἀπ' αὐτὲς ἦταν οἱ τομεῖς, καὶ ἀκόμα πρὸ πάνω οἱ περιφερειακὲς ἐπιτροπὲς ἢ ἐπιτροπὲς πόλης. Ἡ ὀργάνωση, δηλαδή, ἦταν πυραμιδοειδῆς²¹.

Σημαντικὸ ἐπίσης εἶναι ὅτι ἡ ἑαμικὴ ὀργάνωση ἦταν χωριστὴ ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῶν κομμάτων ποὺ πῆραν μέρος. Οἱ κομματικὲς ὀργανώσεις ἦταν παράλληλες μὲ τὴν ὀργάνωση τοῦ ΕΑΜ καὶ ἀνεξάρτητες ἀπ' αὐτὴ²².

Θεωρητικὰ τὰ κόμματα ἦταν ἰσότιμα μέσα στὸ ΕΑΜ,²³ ἀλλὰ στὴν πράξη τὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα εἶχε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος μιὰ κυρίαρχη ἐπιρροή.²⁴

Τὰ ἄλλα, τὰ πρὸ μικρὰ κόμματα, δὲν εἶχαν ἀνθρώπους ἀρκετοὺς γιὰ νὰ σχηματίσουν, σὲ κάθε ἐπίπεδο, δική τους ὀργάνωση. Στὶς ὀργανώσεις βάσης — στὰ χωριά καὶ στὶς συνοικίες τῶν πόλεων — συνήθως ὑπῆρχαν

19. Λευτέρης Ἀποστόλου, συζήτηση 28/2/81.

20. Βλ. παραπάνω.

21. Μπαρτζιώτας, ὁ.π., σ. 161 καὶ Σταυριανός, ὁ.π., passim.

22. Μανώλης Γλέζος (24/2/81): *Κανένα κόμμα μοναχὸ του δὲν ἐνεργοῦσε ποτὲ στὴν κατοχὴ χωριστά, γιὰ τίποτα. Δηλαδή, ἡ κομματικὴ ὀργάνωση σὲ μιὰ συνοικία δὲν ἐνεργοῦσε ποτὲ σὰν ΚΚΕ γιὰ τίποτα ἀπολύτως. Μόνο σὰν ΕΑΜ. Τὰ κόμματα εἶχαν ἐσωτερικὲς λειτουργίες, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἐνεργοῦσαν ἐθνικοαπελευθερωτικὰ κόμματα χωριστά.* Λευτέρης Ἀποστόλου (22/2/81): *Λειτουργοῦσαν σύγχρονα σὰν κόμματα μὲ τίς ἡγεσίες τους — τὸ ΚΚΕ μὲ τὴν ἡγεσία του, τὸ Πολιτικὸ του Γραφεῖο, τὴν Κεντρικὴ του Ἐπιτροπὴ καὶ λοιπά, τὸ Σοσιαλιστικὸ Κόμμα μὲ τὴν ἡγεσία του, ἡ ΕΑΔ — λειτουργοῦσαν σὰν κόμματα, μὰ φυσικὰ ἡ δράση τους ἦταν μέσα στὰ πλαίσια τῆς γενικότερης συμφωνίας ποὺ εἶχαν πάρει γιὰ τὴν ἵδρυση τοῦ ΕΑΜ.*

23. *Εἰς τὸ ΕΑΜ γίνεται ἰσοτίμως δεκτὸν καὶ πᾶν ἄλλο κόμμα ἢ ὀργάνωσις ποὺ ἐδέχεται τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος ἰδρυτικοῦ ὡς καὶ νὰ ἐργασθῆ διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν τοῦ ΕΑΜ.* (Ἰδρυτικὸν τοῦ ΕΑΜ: Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως, τ. Ι, σ. 41).

24. Οἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ ΕΑΜ καὶ τοῦ ΚΚΕ ἦταν πολύπλοκες. Τυπικὰ εἶχε δίκιο ὁ Γιῶργης Σιάντος ὅταν εἶπε, τὸ Νοέμβριον 1944, σὲ ἕναν Ἀγγλο δημοσιογράφον ὅτι τὸ ΚΚΕ δὲν ἐλέγχε τὸ ΕΑΜ. Ἐρῶ τ ῆ σ ῆ: *Τὸ ΚΚΕ ἐλέγχει στὴν πραγματικότητα τὸ ΕΑΜ;* Ἀ π ἄ ν τ ῆ σ ῆ: *Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ ΚΚΕ ἐλέγχει τὸ ΕΑΜ ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τίς συνηθισμένους συκοφαντίας τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων του, ποὺ προσπαθοῦν νὰ προκαλέσιν διχασμὸ καὶ δυσπιστία. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὸ ΚΚΕ ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερον κόμμα τοῦ ΕΑΜ, ὅπως εἶναι καὶ ἡ κύρια πολιτικὴ δύναμις τῆς χώρας, ἀλλὰ κανένα ἔλεγχον δὲν ἀσκεῖ.*

μόνον ή έαμική και ή κομμουνιστική όργάνωση. Ένώ οί γραμματείς τών δύο όργανώσεων πάντα ήταν διάφορα πρόσωπα, συνέβαινε άρκετές φορές τά μέλη τής κομματικής όργάνωσης τοϋ ΚΚΕ και τά μέλη τής έαμικής όργάνωσης νά είναι οί ίδιοι άνθρωποι. Συνεδρίαζαν δύο φορές, — μία σάν ΚΚΕ και μία σάν ΕΑΜ. Αυτό γίνονταν όπου δέν ύπήρχαν άρκετά στελέχη²⁵.

Ή εξέλιξη τοϋ ΕΑΜ 1941-44

Οί συνθήκες στην κατεχόμενη Ελλάδα άλλαξαν ριζικά κατά τή διάρ-
κεια τοϋ πολέμου. Έπομένως το ΕΑΜ, δέν λειτουργούσε με τόν ίδιο τρόπο
σε όλη τήν περίοδο.

Όταν ιδρύθηκε το ΕΑΜ το Σεπτέμβρη 1941, ό κύριος στόχος ήταν νά
όργανώνει τήν άοπλη αντίσταση μέσα στις πόλεις και νά αντιμετώπιζει
τήν φοβερή πείνα τοϋ χειμώνα τοϋ 1941. Δούλευε σάν μυστική, παράνομη
όργάνωση.

Έχουν σωθει μερικά έγγραφα από το 1942 πού δείχνουν ότι οί έαμικές
όργανώσεις καταμετρούσαν με ακρίβεια τόν αριθμό τών μελών τους :

Ό Πέτρος Άνταϊος δημοσίευσε όργανωτικά διαγράμματα τής Κομ-
μουνιστικής Νεολαίας και τοϋ ΕΑΜ Νέων (όπως ονομάστηκε ή ΕΠΟΝ
στην αρχή)²⁶. Είναι φανερό ότι έγινε προσπάθεια νά έλεγχθει με μεγάλη
ακρίβεια ή βαθμιαία αύξηση τών μελών. Οί αναγκαίες πληροφορίες για
τέτοια στατιστική δουλειά ήταν διαθέσιμες : Κάθε έβδομάδα οί γραμματείς
τών έαμικών όργανώσεων ήταν ύποχρεωμένοι νά στείλουν στοϋς άνωτέρους
τους ένα «Δελτίο Δράσης», στο όποιο έδιναν άναφορά για τή δράση τής
όμάδας, συμπεριλαμβανομένου τοϋ αριθμοϋ τών όργανωμένων μελών²⁷.

Τό 1943 συνέβη μία εξέλιξη πού έκανε πιό δύσκολη τήν καταμέτρηση

*Στό πρόγραμμα τοϋ ΕΑΜ, πρόγραμμα πού ή όρθότητα και ή λαϊκότητά του είναι δοκιμα-
σμένες στην πράξη με αίματηρούς αγώνες, όλα τά κόμματα πού το άποτελοϋν είναι άπο-
λύτως σύμφωνα και συνεργάζονται άδελφικά. Όλα τά κόμματα πού μετέχουν στο ΕΑΜ
είναι ισότιμα και αντιπροσωπεύονται στην Κεντρική του Έπιτροπή με ίσο αριθμό αντι-
προσώπων. Τό ΕΑΜ είναι ένας πανεθνικός μαχητικός συνασπισμός κομμάτων και όρ-
γανώσεων. (ΚΚΕ, Έπίσημα Κείμενα, τ. V, σ. 273). Ό Σιάντος παρέλειψε νά αναφέρει
ότι ή διαφορά σε μέλη μεταξύ τοϋ ΚΚΕ και τών άλλων κομμάτων ήταν τεράστια. Παρα-
δείγματος χάρι, κατά τό βιβλίο τοϋ Άρσενίου (βλ. παραπάνω), ό αριθμός τών όργανω-
μένων κομμουνιστών στη Θεσσαλία τό καλοκαίρι 1944 ήταν 68.193, ενώ τά μέλη τής
ΕΛΔ ήταν περίπου 300.*

25. Λευτέρης Άποστόλου και Μανώλης Γλέζος, συζήτησησ Φεβρ. 1981. Τό ΚΚΕ
και το ΕΑΜ μόνον στις όργανώσεις βάσης είχαν τέτοια δικέφαλη αλλά ένιαία όργάνωση.
Δέν ύπάρχουν στοιχεία πού νά δείχνουν τήν επέκταση τοϋ φαινομένου αυτοϋ.

26. Πέτρος Άνταϊος, *Συμβολή στην Έστορία τής ΕΠΟΝ*, τ. Α₁, Άθήνα 1977, σ.
258-277.

27. Μανώλης Γλέζος, συζήτηση Φεβρ. 1981.

τῶν μελῶν τοῦ ΕΑΜ: Ὁ ΕΛΑΣ, ὁ ἀνταρτικὸς στρατὸς, μεγάλωνε, καὶ ἔτσι στάθηκε δυνατόν νὰ δημιουργηθεῖ ἓνα «ἑαμικὸ» κράτος στὰ βουνά. Ἡ Ἑλλάδα χωρίστηκε, κυριολεκτικά, σὲ δύο χῶρες. Νὰ πῶς περιέγραψε τὴν κατάσταση ἓνας Ἄγγλος ἄξιωματικὸς, σὲ ἔκθεσή του, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1943:

Ἡ Ἑλλάδα σήμερα ἀποτελεῖ δύο διαφορετικὲς χῶρες, τὴν κατεχόμενὴ καὶ τὴ μὴ κατεχόμενὴ. Στὴν κατεχόμενὴ Ἑλλάδα οἱ συνθῆκες ζωῆς ἀλλάζουν ἀνάλογα μὲ τὸ ποιά ἀπὸ τίς δυνάμεις — Γερμανία, Ἰταλία ἢ Βουλγαρία— ἔχει τὴν κατοχή. Ἡ μὴ κατεχόμενὴ Ἑλλάδα σήμερα εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὴν παρέμβαση τοῦ Ἄξονος ὅσο εἶναι καὶ ἡ Ἀγγλία. Παρ' ὅλο πὺν τὰ σύνορα μεταξὺ τῶν δύο περιοχῶν κυμαίνονται ἀναλόγως μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, ἡ κεντρικὴ βορεινὴ σπονδυλικὴ στήλη τοῦ Πίνδου ἀποτελεῖ ἓνα σύνολο πὺν εἶναι ἀπίθανο ὅτι θὰ μπορέσουν οἱ σημερινὲς δυνάμεις τοῦ Ἄξονος στὴν Ἑλλάδα νὰ διασπάσουν ἢ νὰ κατέχον μόνιμα²⁸.

Ἡ συνθηκολόγησις τῆς Ἰταλίας τὸ Σεπτέμβρι τοῦ 1943 ἐπιτάχυνε τὴν ἐξέλιξη αὐτή. Στὸ τέλος τῆς κατοχῆς, μετὰ ἀπὸ μάχες μὲ τοὺς κατακτητὲς ἀλλὰ καὶ μάχες μὲ ἄλλους Ἑλληνας ἀντιστασιακοὺς, ὁ ΕΛΑΣ καὶ τὸ ΕΑΜ ἔλεγχαν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Ἑλλάδας. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς Συμμαχικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς, συνταγματάρχης Woodhouse, ἔγραψε σὲ ἔκθεσή του τὸν Μάιο τοῦ 1944:

Ἡ στρατιωτικὴ κατάσταση τώρα εἶναι ἀκριβῶς ἀντίθετη μὲ αὐτὴ πὺν ὑπῆρχε ὅταν φτάσαμε τὸν Ὀκτώβριο 1942. Τότε μία χούφτα ἀνταρτῶν ἐμπόδιζε τὴν πλήρη κατοχή τῆς χώρας ἀπὸ τὸν ἐχθρό. Τώρα μία χούφτα ἐχθρῶν ἐμποδίζει τὴν πλήρη κατοχή τῆς χώρας ἀπὸ τοὺς ἀντάρτες²⁹.

Στὶς ἐλεύθερες περιοχὲς τὸ ΕΑΜ εἶχε δημιουργήσει τοπικὴ διοίκηση — τὴν λεγόμενὴ λαϊκὴ αὐτοδιοίκηση καὶ δικό του σύστημα δικαιοσύνης. Δηλαδή τὸ ΕΑΜ δὲν ἦταν πλέον μία μυστικὴ ἢ παράνομη ὀργάνωσις, ἦταν μᾶλλον τὸ «ἐπίσημο κράτος».

Παρόλο πὺν τὰ στοιχεῖα πὺν ἔδωσα παραπάνω εἶναι λίγα καὶ σκόρπια, ὑποβάλλουν τὴν ἰδέα πῶς κανεὶς — οὔτε ἡ ἴδια ἢ ἑαμικὴ ἡγεσία— δὲν ἤξερε ἀκριβῶς πόσα μέλη εἶχε τὸ ΕΑΜ. Οἱ ἀνεξήγητες διαφορὲς, τὰ τόσο στρογγυλά νούμερα, ἢ ἔλλειψη κάθε ὀρισμοῦ — ὅλα ἐνισχύουν τὴν ὑποψία αὐτή. Τὴν ἐνισχύει ἐπίσης ἓνα ἀνέκδοτο περιστατικὸ, πὺν ἀφηγήθηκε ὁ Κώστας Δεσποτόπουλος σὲ συνέντευξη μὲ τὸν συγγραφέα:

28. Lt.-Col. J. M. Stevens, "On Present Conditions in Central Greece", στὸ: *British Reports on Greece 1943-44* by J.M. Stevens, C.M. Woodhouse & D.J. Wallac, ἐκδ. Lars Baerentzen, Copenhagen 1982, σ. 2.

29. Col. C. M. Woodhouse, "Situation in Greece, Jan. to May 1944," στὸ: *British Reports...*, σ. 77.

Στό 1944 έχουμε ταξικόν χώρισμα. Βεβαίως τὸ ΕΑΜ παραμένει πλειοψηφία — ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ ἀντίδρασις ἔχει συνειδητοποιηθεῖ. Καὶ ἐνθαρρύνεται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Ἔτσι δημιουργεῖται τὸ σχίσμα μέσα στὸν Ἑλληνικὸ λαό.

Ὅταν βρέθηκα σ' αὐτὴ τὴν ἀτμόσφαιρα στὴν Ἀθήνα, ἡ ὁποία ἦταν διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ εἶχα ζήσει στὰ βουνά, ἐπῆρα καὶ ζήτησα ἀκορόαση ἀπὸ τὸν ὀργανωτικὸ γραμματέα τοῦ ΚΚΕ, τὸν Γιάννη Ἰωαννίδη, καὶ τοῦ εἶπα: «Ἔσεῖς εἶστε ὀργανωτικὸς γραμματέας. Θὰ εἶστε σὲ θέση νὰ ἔχετε τίς καλύτερες πληροφορίες. Πέστε μου, πόσα εἶναι τὰ μέλη τὰ ὁποῖα ἔχουμε μαζί μας αὐτὴ τὴ στιγμή; Διότι ἐγώ, ἐδῶ ποὺ ἦλθα στὴν Ἀθήνα, δὲ βλέπω τὸ πνεῦμα ποὺ ἐπικρατοῦσε ἐπάνω στὰ βουνά. Βλέπω μία διαφορὰ». — «Ὅχι», μοῦ λέγει, «πλανιέσαι». Καὶ μοῦ βγάζει κάτι χαρτιά, ἀναφορὲς φαίνεται, ἀπὸ τοὺς γραμματεῖς ὅλης τῆς Ἑλλάδας. Καὶ βγάζει τὰ χαρτιά του καὶ μοῦ λέγει: «Κώστα, τὰ χαρτιά λένε ὅτι ἔχουμε ὀπαδὸν ἐνάμιση περίπου ἑκατομμύριο. Πές», μοῦ λέγει, «ὅτι εἶναι ὑπερβολή. Μὰ πόσο νὰ βάλω τὴν ὑπερβολή; Νὰ τὴν βάλω — πόσο θέλεις; Πενήντα τοῖς ἑκατό; Ἄμα τὴν βάλω πενήντα τοῖς ἑκατό, εἶναι 750 μὲ 800.000. Αὐτοὶ εἶναι σταθερὰ καὶ ὀργανωμένα δικοί μας»³⁰.

Βρετανικὲς ἐκτιμήσεις τῆς δυνάμεις τοῦ ΕΑΜ

Οἱ πληροφορίες ποὺ ἔστειλαν στὸ Κάιρο οἱ Βρεταννοὶ ἀξιωματικοὶ ποὺ ἦταν σύνδεσμοι μέσα στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα τὴν ἀνοιξη τοῦ 1943 ἦταν ἀντιφατικὲς καὶ ἀσαφεῖς³¹. Γι' αὐτό, ὁ Ἄγγλος ἀντισυνταγματάρχης J.M. Stevens (ποὺ διεύθυνε στὸ Κάιρο τὸ τμήμα τῆς μυστικῆς ὀργάνωσης SOE ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν Ἑλλάδα) ἀποφάσισε νὰ πάει ὁ ἴδιος στὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ ἔμεινε τρεῖς μῆνες τὸ καλοκαίρι τοῦ 1943.

Στὴν ἔκθεσή του περιέγραψε τὸ ΕΑΜ ὡς ἑξῆς³²:

ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Τὸ ΕΑΜ εἶναι ἡ πιὸ μεγάλη καὶ ἡ πιὸ δυνατὴ ὀργάνωση στὴν Ἑλλάδα σήμερα. Κυριαρχεῖ σχεδὸν ἐντελῶς στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Ξεκινώντας σὰν λαϊκὸ μέτωπο κάτω ἀπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ μικροῦ ἀλλὰ καλὰ ὀργανωμένου Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, ἔχει ἐξελιχθεῖ σὲ ἔθνικὸ κίνημα ποὺ καλύπτει ὅλες τίς μορφὲς τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τοῦ Ἄξονος. Ὁ Stevens δίνει μιὰ κάπως λεπτομερεῖ περιγραφή τῆς ὀργάνωσης τοῦ ΕΑΜ καὶ τελειώνει :

30. Ὁ Κώστας Δεσποτόπουλος, σὲ συζήτηση τῆς 26/2/81. Ἡ συζήτησή του μὲ τὸν Ἰωαννίδη ἔγινε τὸ Νοέμβριο τοῦ 1944.

31. Ὅπως ἔγραψε ὁ C. M. Woodhouse στὴ μελέτη του "Summer 1943 : The Critical Months", στὸ : *British Policy towards the Resistance in Greece and Yugoslavia*, ἐκδ. Auty and Clogg, Λονδίνο 1973, σ. 135.

32. J. M. Stevens, "On Present Conditions in Central Greece", *British Reports...*, σ. 11.

Εἶναι δύσκολο νὰ ἐκτιμήσει κανεὶς τὸ λαοφιλὲς τοῦ ΕΑΜ. Οἱ ἑαμικοὶ ἀρχηγοὶ ἐπιμένουν ὅτι πρέπει ὅλοι οἱ ἄνθρωποι σὲ ἓνα χωρὶο νὰ εἶναι μέλη, ἀλλὰ δὲν φαίνεται πὼς ὑπάρχει μία λίστα τῶν μελῶν, καὶ ὅποιος θέλει μπορεῖ νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ ΕΑΜ, ἀλλὰ ὄχι ἀπὸ τὸν ΕΛΑΣ.

Θὰ ἔλεγα ὅτι 15 - 20% τοῦ ΕΑΜ εἶναι κομμουνιστές, καὶ ὅτι ὄχι παραπάνω ἀπὸ 50 τοῖς ἑκατὸν εἶναι πρόθυμα μέλη. Οἱ ὑπόλοιποι παραμένουν στὸ κίνημα λόγω τρομοκρατίας ἢ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἄλλη ὁργάνωση.³³

Ἡ ἐκτίμηση καὶ τὰ σχόλια τοῦ Stevens παρέμειναν τυπικὰ γιὰ τὴν βρεταννικὴ ἄποψη: Ἐναγνώριζαν οἱ Ἄγγλοι ἀπὸ μία μεριά ὅτι τὸ ΕΑΜ ἦταν μία μεγάλη καὶ πράγματι δυνατὴ ὁργάνωση, ἀλλὰ τόνιζαν μὲ ἔμφαση ὅτι ἡ ὑποστήριξή του ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ δὲν ἦταν ὀλόψυχη καί, ὡς ἓνα βαθμὸ, ἦταν ἀποτέλεσμα πίεσης. Ὅμως ὁ Stevens παρατηροῦσε, περιγράφοντας τὴν ἑαμικὴ προπαγάνδα:

Δυστυχῶς πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ἡ προπαγάνδα αὐτὴ ἔχει πετύχει ἀνάμεσα στοὺς εὐπιστους χωρικοὺς. Πίσω ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τοῦ ΕΑΜ στέκεται μεγάλη μάζα τῆς κοινῆς γνώμης. Ὁ κόσμος δίνει τὴν ὑποστήριξή του λόγω τῆς ἀποτελεσματικῆς προπαγάνδας, καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἄλλη λύση³⁴.

Ἄσχετα μὲ τὸ ἐὰν πιστεύει κανεὶς ὅτι ὁ Stevens ἐρμήνευσε σωστὰ τὸ φαινόμενο, παραμένει τὸ γεγονός ὅτι σύμφωνα μὲ τὴν ἐκτίμησή του τὸ ΕΑΜ εἶχε μαζί του μία «μεγάλη μάζα τῆς κοινῆς γνώμης».

Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1943, ὅταν ξέσπασε ἀνοιχτὸς ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ ΕΛΑΣ καὶ ΕΔΕΣ, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Βρεταννικῆς ἀποστολῆς, συνταγματάρχης C.M. Woodhouse, ἔγραψε σὲ μιὰ ἐκθεσὴ του, μὲ ἡμερομηνία 19 Ὀκτωβρίου, ὅτι ἦταν φανερὸ πῶς τὸ ΚΚΕ εἶχε τὴν κυριαρχοῦσα πλειοψηφία στὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ΕΑΜ, ἐνῶ ἡ πολὺ μεγάλη πλειοψηφία τῶν μελῶν τοῦ ΕΛΑΣ δὲν ἀνήκουν στὸ ΚΚΕ οὔτε τὸ συμμαθοῦν.

Συνέχιζε ὁ Woodhouse:

Ἐπίσης πιστεύω (ἀλλὰ δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ τὸ ἀποδείξω) ὅτι τὸ σύνολο τῶν μελῶν τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ εἶναι λιγότερο ἀπὸ τὸ ἓνα τέταρτο τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδας. Ὑπάρχουν ὅμως πολλοὶ πὸν δὲν εἶναι σταθερὰ μέλη καμμιαῖς ὁργάνωσης καὶ πηγαίνουν ὅπου φασάει ὁ ἄερας.³⁵

Τὸ 1938 ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδας ὑπολογιζόταν σὲ 7.108.114. Ἐνα τέταρτο, τὸ 1943, θὰ ἦταν περισσότερο ἀπὸ 1,5 ἑκατομμῦριο ἄνθρωποι.

33. Ὁ.π., σ. 14.

34. Ὁ.π., σ. 15.

35. C. M. Woodhouse, «Recent Crisis in Free Greece», *British Reports*, σ. 50.

Φυσικά, ο Woodhouse δέν προσπάθησε νά δώσει ένα συγκεκριμένο νούμερο, παρά μάλλον μιá γενική έκτίμηση. Αυτό πού έχει σημασία είναι πώς οί έκτιμήσεις του Stevens και του Woodhouse συμφωνούν σέ γενικές γραμμές και δέν είναι ασυμβίβαστες μέ τις αξιώσεις του ίδιου του EAM.

Τήν άνοιξη και τó καλοκαίρι του 1944 οί Άγγλοι προετοίμασαν τήν στρατιωτική τους επέμβαση στην Έλλάδα. Έφόσον τó EAM θεωρήθηκε σάν τó κύριο εμπόδιο για τήν πολιτική εξέλιξη πού προτιμούσαν οί Άγγλοι, μιá άντικειμενική έκτίμηση τής έαμικής δύναμης ήταν άπαραίτητη.

Είναι παράξενο ότι ó ταξίαρχος Barker-Benfield, τότε άρχηγός των Άγγλων άξιωματικών στην Έλλάδα, έγραψε τó Μάιο 1944 :

*Σήμερα οί όπαδοί του EAM ύπολογίζονται ότι είναι περίπου 200.000 σέ ένα πληθυσμό 8 έκατομμυρίων. Στην πλειοψηφία τους καθόλου δέν είναι φανατικοί ύποστηρικτές του κινήματος*³⁶.

Θά πίστευε κανείς ίσως ότι τó νούμερο 200.000 είναι λάθος και έπρεπε νά είναι 2.000.000. Όμως μιá άλλη Βρετανική έκθεση μέ ήμερομηνία 8 Σεπτεμβρίου 1944 έχει τήν εξής έκτίμηση :

*Η ένοπλη δύναμη του EAM/ΕΛΑΣ πιθανώς είναι ανάμεσα στους 30.000 και 70.000 άνδρες μέ καλή στρατιωτική εξάσκηση. Οί συμπαθούντες μπορεί νά είναι ανάμεσα στους 300.000 και 400.000, ιδιαίτερα στην περιοχή τής Αθήνας και του Πειραιά, όπου είναι καλά όργανωμένοι μέ τó ούστημα των κομμουνιστικών πυρήνων*³⁷.

Γιατί άλλαξε τόσο πολύ ή έπίσημη έκτίμηση των Άγγλων ; Σύμφωνα μέ μιá άμερικανική έκτίμηση τής έποχης οί Άγγλοι ύποτίμησαν τήν δύναμη του EAM :

*Τόν τελευταίο καιρό λάβαμε άναφορές πού λένε ότι ó πληθυσμός «μισεί» τó EAM και στρέφεται εναντίον του, και ότι ή μόνη άληθινή πηγή δύναμης για τó EAM είναι ó ΕΛΑΣ. Τέτοιες άναφορές έχουμε λάβει συχνά στο παρελθόν, ιδιαίτερα από βρετανικές πηγές, αλλά τά γεγονότα δέν έχουν επιβεβαιώσει τήν ύπόθεση αυτή*³⁸.

Μερικά συμπεράσματα

Είναι γεγονός ότι ó κοινός άγώνας εναντίον των κατακτητών ήταν ó κοινός σύνδεσμος μέσα στο EAM. Είναι λοιπόν πιθανόν ότι λιγότεψε ή πολιτική ύποστήριξη του EAM μέ τήν άπελευθέρωση και μετά από τις

36. «Greece's strategic position in the Eastern Mediterranean». By Force 133 MEF, 3 May 44. (Άντίγραφο στά χέρια του συγγραφέα).

37. «Maintenance of Order in Greece». HQ Force 133 MEF, 8 Sep. 1944. (Άντίγραφο στά χέρια του συγγραφέα).

38. Report dated 4th December 1944 (OSS doc. XL 2451): National Archives, Washington D.C.

ἐμφύλιες συγκρούσεις ποὺ ἔγιναν τὸ 1944. Οἱ πληροφορίες μας εἶναι ἀντιφατικές καὶ δὲν θὰ τις ἐξετάσω ἐδῶ.

Αὐτὸ ποὺ θὰ ἤθελα νὰ ὑπογραμμίσω μὲ τὸ ἄρθρο τοῦτο εἶναι ἡ ἀνικανότητα τῶν πληροφοριῶν μας. Ἦταν πολλοὶ καὶ δραστήριοι οἱ Ἕλληνες ποὺ ὑποστήριζαν τὸ ΕΑΜ — τίποτα περισσότερο δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε πρὸς τὸ παρόν, καὶ οἱ συγκεκριμένοι ἀριθμοὶ ποὺ ἀναφέρονται συχνὰ δὲν ἔχουν κατὰ τὴν γνώμη μου μεγάλη ἀξία. Ὅπωςδὴποτε ἦταν μεγάλος ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ποὺ ψήφισαν στὶς ἐκλογές τοῦ 1944, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ ΕΑΜ εἶχε τὸν πλήρη ἔλεγχο, δὲν μᾶς λένε πολλὰ γιὰ τὸ λαοφιλές τοῦ ΕΑΜ.

Καλύτερο δείγμα θὰ ἀποτελοῦσε ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀργανωμένων μελῶν. Ἐδῶ ὅμως οἱ πληροφορίες εἶναι ἀντιφατικές, καὶ δὲν μᾶς ἀφήνουν —οὔτε κατὰ προσέγγιση— νὰ πιστέψουμε τὸν ἀριθμὸ «1,5 ἑκατομμύριο». Ἐπὶ πλέον, δὲν εἶναι σαφές τί ἀκριβῶς συμπεριλαμβάνεται στὴν ἔννοια «ὀργανωμένο μέλος». Ὑπάρχει κάποια ἐλπίδα ὅτι μελέτες τοῦ μέλλοντος θὰ διαφωτίσουν τὰ προβλήματα αὐτά.

Μέχρι τὴν ἡττα τοῦ Δεκέμβρη, ὁ ἔλεγχος τοῦ ΕΑΜ ἦταν σχεδὸν ἀπόλυτος σὲ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιφανειακά, ὁ ἔλεγχος καὶ τὸ λαοφιλές μοιάζουν. Μετὰ τὴν Βάρκιζα, ὁ ἔλεγχος ἀνῆκε στὴν ἄλλη παράταξη.